

EKSTREMİST XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN İSTİNTAQI ZAMANI AYRI-AYRI İSTİNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**Qurban T.A.**

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi

Məqalədə ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqı zamanı ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. İstintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsinin bəzi taktiki xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilib.

Maddi sübutların və digər məhkəmə əhəmiyyətli məlumatların toplanması və istifadə edilməsinə yönəlmiş istintaq hərəkətlərinin aparılmasının taktiki xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Hadisə yerinə baxış, axtarış, sorğu-sual kimi istintaq hərəkətlərinin istehsal xüsusiyyətləri və spesifikasiyası təhlil edilib.

Açar sözlər: ekstremist xarakterli cinayətlər, istintaq hərəkətləri, taktiki xüsusiyyətlər, hadisə yerinə baxış, axtarış, dindirmə.

Təşəkkül tapmış istintaq şəraitlərindən, irəli sürülən istintaq fərziyyələrindən asılı olmayaraq, ekstremist fəaliyyətlə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı həyata keçirilməsi məqsədəuyğun və bir çox hallarda zəruri olan istintaq hərəkətləri vardır. Bu kateqoriyalı cinayətlərin istintaqı zamanı aparılması zəruri olan istintaq hərəkətləri kompleksinə hadisə yerinə baxış; dindirmə (şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin, şahidlərin, zərərçəkənlərin dindirilməsi); axtarış və götürmə; tanınma; məhkəmə ekspertizası və digərlərini aid etmək olar.

Təcrübə göstərir ki, ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqının başlanğıc mərhələsində keçirilməsi zəruri olan əsas istintaq hərəkətlərinə hadisə yerinə baxış, dindirmə, axtarış, götürmə və s. aid edilə bilər. Qeyd olunan istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsinin bəzi taktiki xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

1. Hadisə yerinə baxış. Təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən biri olan hadisə yerinə baxış, digər istintaq hərəkətləri ilə müqayisədə daha çox dərəcədə maddi izlərin aşkarlanmasına, toplanmasına və tədqiqinə istiqamətlənib [1, s.111-118].

Hadisə yerinə baxışın məqsədi AR CPM-nin 236-cı maddəsində göstərilib. Belə ki, CPM-nin 236.1-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət işlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədi ilə müstəntiq hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların, insan meyitinin və heyvan cəsədinin baxışını aparır.

A.M. Mahmudov və B.Ə. Əliyev istintaq hərəkəti kimi baxışın məzmununu açaraq qeyd edirlər ki, “hadisə yerinə baxış – hadisə yerinin öyrənilməsi və şəraitinin qeyd edilməsi, cinayət izlərinin və digər maddi sübutların tapılması, qeydiyyata, götürülməsi və tədqiqi, cinayət hadisəsi, onun mexanizmi, iştirakçıları barədə fərziyyələrin irəli sürülməsi və yoxlanması, həmçinin iş üçün əhəmiyyət kəsb edə biləcək məsələnin həlli məqsədilə, müstəntiq tərəfindən hadisə yerinin bilavasitə qavranılmasından ibarət təxirəsalınmaz istintaq hərəkətidir” [2, s.85].

Ə. Allahverdiyev istintaq hərəkəti kimi hadisə yerinə baxışın əsas vəzifələri sırasında göstərir: cinayətin baş verməsi şəraitinin, onun mexanizminin və digər halların aydınlaşdırılması; cinayət hadisəsinin baş verdiyi vəziyyəti canlandırmaq və istintaqı düzgün istiqamətə yönəltmək üçün lazımi fərziyyələrin müəyyənəndirilməsi; cinayətkarların şəxsiyyətini və bir sıra hallarda isə cinayətin motivinin müəyyən edilməsi və sair [3, s.276-277].

Ekstremist xarakter daşıyan cinayətlərə dair işlər üzrə hadisə yerinə baxışın keçirilməsi zamanı cinayətin motivlərinin müəyyən olunması zəruridir. Ekstremist yönümlü cinayətlərin törədilməsinin motivlərini- hadisə yerində qoyulan və cinayətin millətçi, etnik, dini, irqi motivlərlə törədilməsini göstərən millətçi, radikal-dini və ya irqçi xarakterli simvolikalardan ibarət olan

cinayətin alət və vasitələri; milli ləyaqəti və ya dini baxışları təhqir edən və alçaldan yazılar (məsələn, divar yazıları); hadisə yerində aşkar edilmiş predmetlərdə ekstremist xarakterli simvolların təsviri; millətçi, irqçi və ya radikal-dini məzmunlu simvolika, şəkillər, vərəqələr, qeydlər; zərərçəkənlərin irqi, milli və ya dini mənsubiyyətini göstərən simvollarla bağlı təhqiredici hərəkətlərin izləri və s. göstərə bilər. Bu halda, baxışın keçirilməsinə mütəxəssisin cəlb edilməsi də, məqsədəuyğun hesab edilməlidir [4, s.266-267].

Ekstremist yönümlü cinayətlərin istintaqı zamanı cinayətin bilavasitə törədildiyi yerlərlə yanaşı, ekstremist fəaliyyətin həyata keçirilməsinə açıq çağırışların səsləndiyi yerlərə; irqi və dini ayrı-seçkilik, nifrət və düşmənçilik zəminində zorakılığın və ya zorakılığın tətbiqi hədələrinin ifadə edildiyi yerlərə; ekstremist xarakterli mütəşəkkil qurumun üzvlərinin toplaşdığı yerlərə; ekstremist materialların hazırlandığı, tirajlandığı, saxlandığı və yayıldığı yerlərə; İnternet şəbəkəsində ekstremist fəaliyyətin həyata keçirilməsinə çağırışların yayılmasında, ekstremist motivlərlə düşmənçilik və ya nifrət salmada istifadə edilən kompüter texnikasının tapıldığı yerlərə də, baxışın keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir [5, s.89-93; 6 s.33].

2. Dindirmə. Verbal informasiyanın əldə edilməsinə istiqamətlənməklə, təşkili və aparılması taktikasına görə, ən mürəkkəb istintaq hərəkətlərindən biri olan, “dindirmə cinayət işi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə, dindirilən şəxsdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatların alınması və onların düzgün rəsmiləşdirilməsindən ibarət olan istintaq hərəkətidir” [3, s.318].

C. Süleymanov dindirmənin informasiya mənbələrinin axtarışı zamanı tətbiq olunan əsas istintaq hərəkətlərindən biri olduğunu vurğulayır [7, s.29].

G.A. Rzayeva da dindirmənin bütün cinayət işləri üzrə istisnasız olaraq, həyata keçirilən istintaq hərəkəti olduğunu qeyd edir [8, s.21].

Ekstremist yönümlü cinayət işləri üzrə dindirməni həyata keçirərək, müstəntiq: bu istintaq hərəkətinə mükəmməl hazırlaşmalı, dindirilənin şəxsiyyətini öyrənməli, ekstremist xarakter daşıyan kriminal əməli törədən şəxslərin ayrı-ayrı xarakterik xüsusiyyətlərini, ekstremist yönümlü cinayətkar qrupların strukturunu, dindirilən şəxsin bu qrupda rolu və funksiyaları barədə məlumatlar əldə etməlidir [9, s.58-59; 10, s.138-141].

AR CPM-nin 232.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, şübhəli şəxsin dindirilməsi onun tutulmasından və ya barəsində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi barədə qərar ona elan edildikdən dərhal sonra aparılır.

İ.U. Məmmədov, şübhəli şəxsin aşağıdakı hallar barədə informasiyanın əldə edilməsi məqsədilə dindirildiyini qeyd edir: “ a) şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yaradan hallar barəsində, habelə yaranmış şübhəni inkar edən, yaxud əməlin cinayət və cəzalanmalı olmasını aradan qaldıran hallar barəsində; b) tutulmanın, yaxud qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsas olmuş hallar barəsində; c) şübhə təsdiq edildikdə, gələcəkdə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan həmin şəxsə qarşı irəli sürüləcək ittihamın məzmununa daxil olan hallar barəsində; ç) iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən və sübut edilməli olan digər hallar (cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə halları və s.) barədə” [11, s.116].

A.M. Mahmudov və B.Ə. Əliyev qeyd edirlər ki, “dindirmə zamanı veriləcək sualların planlaşdırılması istintaqın düzgün istiqamətləndirilməsinə və iş üzrə gerçək məlumatların alınmasına kömək edir. Əlbəttə, veriləcək sualların hamısını qabaqcadan planlaşdırmaq olmaz, belə ki, dindirmə zamanı yeni suallar ortaya çıxmağa bilər, yaxud nəzərdə tutulan sualın verilməsi məqsədəuyğun olmaz və s. Bununla belə, sualların imkan dairəsində əvvəlcədən planlaşdırılması dindirmə prosesində vəziyyət dəyişdikdə də, müstəntiqin düzgün istiqamət götürə bilməsinə kömək edir” [2, s.99].

A.İ. Romanov hesab edir ki, şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı istintaqı aparılan hadisənin faktiki halları ilə yanaşı, həm də cinayətkar qrupun təşkili, cinayətin planlaşdırılması, rolların paylanması, iştirakçılar arasında qarşılıqlı münasibətlər, onların sosial mövqeləri, intellektual səviyyəsi, psixi vəziyyətləri, istintaqa qarşıdurma üsulları və sair haqqında məsələlərin aydınlaşdırılması da zəruridir [12, s.142].

Nəzərdən keçirilən bu kateqoriyalı cinayət əməlləri üzrə şübhəli şəxsin (şəxslərin) dindirilməsinin mühüm vəzifələrindən biri, onların cinayətkar fəaliyyətinin ekstremist motivinin dəqiq müəyyən edilməsidir. Bununla bağlı, dindirilənin istintaqla əməkdaşlığa meyilli olduğu şəraitdə, müstəntiq, belə şəxslərdə və cinayətin digər iştirakçılarında ekstremist məqsədlərin və motivin formalaşması ilə bağlı aşağıdakı suallara cavab almağa çalışmalıdır:

- dindirilən konkret ekstremist ideologiyanın, təşkilatın və ya hərəkatın tərəfdarıdır mı?
- belə ideologiyanın sabit ardıcılıdır mı (davamçısıdır mı) və ya ekstremist qruplaşmaya və ya birliyə digər səbəblərdən qoşulub?
- cinayətin qurbanı irqi, milli, dini, siyasi və ya digər sosial nifrət motivləri seçibmi və ya belə seçim digər səbəblərlə bağlıdır?
- müəyyən mərkəzlərdə, dini təşkilatlarda (dini təhsil müəssisələrində), o cümlədən xaricdə təlim keçibmi? Əgər bu baş veribsə, onda belə hazırlıq nədən ibarət olub, kim (hansı ekstremist qurum) onu keçirmiş, təşkil etmiş və maliyyələşdirib?
- ekstremist xarakterli hansı hərəkatları törətmiş və bu cür əməlləri sonradan da, həyata keçirməyə hazır olubmu?
- ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə mükafat alıbmi, ekstremist qurumun fəaliyyəti xarici mənbələrdən maliyyələşdirilibmi? [13, s.193-194].

Şübhəli şəxsin dindirilməsi gedişində müstəntiq ilk növbədə ekstremist təşkilatın fəaliyyəti, onun təşkili və strukturu ilə bağlı bütün halların aydınlaşdırılmasına çalışmalıdır. Üzə çıxarılması zəruri olan belə hallar kompleksinə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- ekstremist qurum nə vaxt yaradılıb, onun təşkilinin əsas məqsədi nədən ibarətdir?
- ekstremist quruma ümumi rəhbərliyi, bu qurumda mənəvi liderlik kim (kimlər) tərəfindən həyata keçirilib?
- ekstremist fəaliyyətə necə cəlb olunub, bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün xüsusi hazırlıq keçibmi?
- ekstremist qurumun hansı üzvlərini daha yaxşı tanıyır, onların yaşadığı ünvan?
- ekstremist qurumun üzvləri arasında əlaqə necə həyata keçirilib?
- üzvü olduğu ekstremist qurumunda konspirasiya xarakterli tədbirlər, habelə hüquq-mühafizə orqanlarına qarşıdurma üzrə tədbirlər işlənmiş və həyata keçirilibmi?
- ekstremist qurumun sərəncamında odlu və soyuq silah, partlayıcı qurğu və maddələr, rabitə və müşahidə vasitələri, digər texniki vasitələr varmı; onlar harada, hansı şəraitdə və kimdən əldə edilib?
- ekstremist qurumun fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi hansı üsulla həyata keçirilir; pul vəsaitləri kimin sərəncamındadır və hansı məqsədlərlə istifadə olunur və sair [14 s.149-151].

Ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqı zamanı təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AR CPM-nin 233-cü maddəsinə əsasən, müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsini ona ittiham elan edildikdən dərhal sonra aparmalıdır. Təxirəsalınmaz hallar istisna olmaqla, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi yalnız gündüz vaxtı aparılmalıdır [11, s.117].

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi gedişində şübhəli şəxsə verilən suallar təqsirləndirilən şəxsə də verilə bilər, lakin ekstremist qurumun üzvü təqsirləndirilən şəxs keyfiyyətində çıxış etdiyi halda, bilavasitə dindirmə gedişində konkretləşdirilə bilən bir sıra hallar vardır. O cümlədən:

- ekstremist qurumun yaradılması təşəbbüsü ilə bilavasitə kim çıxış edib;
- ekstremist qurumun strukturunu, funksional istiqamətliyini və ümumi fəaliyyət xəttini, tabeçilik və idarəetmə sistemini kim bilavasitə işləyib hazırlayıb, onun şəxsiyyəti və olduğu yer haqqında məlumatlar;
- ekstremist qurumun kompleksləşdirilməsini və maddi-texniki təminatını kim həyata keçirib, hansı resurslar hesabına bu təminat yaradılıb;
- yeni üzvlərin quruma cəlb edilməsi ilə kim məşğul olurdu, yeni üzvlərin cəlb olunması hansı üsullarla həyata keçirilirdi;
- qurumun rəhbərinin (təşkilatçısının) yaxın ətrafı kimlərdən ibarətdir;
- qurumun (rəhbərin) ən məsul tapşırıqlarını kim icra edirdi;

- ekstremist qurumun hansı üzvü (üzləri) zəif xarakterli və tabeçiliyə meyilliklə fərqlənir;
- ekstremist qurumda iştirakını (fəaliyyətini) dayandırmaq niyyətini bildirən şəxslər varmı, varsa, onlar kimlərdir [14, s.155-156].

A.İ. Romanov hesab edir ki, cinayətkar qurumun təşkilatçısının (liderinin, ideoloqunun) dindirilməsi zamanı aşağıdakıların müəyyən edilməsinə səy göstərilməlidir:

- cinayətkar qurumun təşkili ideyası necə, hansı şəraitlərdə yaranıb, bunun təhrikedici motivi qismində nə çıxış edib, bu niyyət hansı ardıcılıqda reallaşdırılıb;
- hansı hüquqazidd fəaliyyət nəzərdə tutulmuş və reallıqda hansılar həyata keçirilib; bu fəaliyyətin epizodları, onun konkret iştirakçıları kimlərdir;
- cinayətkar qurumun strukturu, maddi-texniki təminatı necədir;
- yeni üzvlərin cəlb edilməsi üsulları nədən ibarətdir;
- liderliyə iddialı digər şəxs varmı, onun qurumun təşkilatçısı (lideri) ilə münasibəti necədir [12 s.140-141].

Zərərçəkənlərin, həmçinin konkret əməllərin törədilməsi, hazırlanması və ya cinayətin gizlədilməsi, izlərini görənlərin (şahidlərin) dindirilməsi zamanı dindirmə gedişində alınan ifadələrin əhəmiyyəti ondadır ki, bu şəxslərdən törədilmiş ekstremist xarakterli cinayətlərin ayrı-ayrı halları və onları törətmiş şəxslər barədə informasiya əldə etmək mümkündür [13 s.198-199].

Şahid ifadələri cinayətkar ekstremizmin istintaqı zamanı əhəmiyyətli sübutetmə vasitəsidir. Şahid cinayət işinə aid olan istənilən hallar barədə dindirilməlidir, o cümlədən cinayətin törədilməsinin ayrı-ayrı halları, ekstremist qurumun fəaliyyəti, bu fəaliyyəti maliyyələşdirən şəxslər, ekstremist fəaliyyəti həyata keçirən mütəşəkkil cinayətkar dəstənin liderləri, aktiv üzvləri, ekstremist çağırışların səsləndiyi, ekstremist materialların hazırlandığı yerlər, təqsirli şəxsin, zərərçəkənin şəxsiyyəti barədə, təqsirləndirilən və zərərçəkən arasındakı qarşılıqlı münasibətlər barədə və sair [13, s.199-200; 10, s.35].

3. Axtarış və götürmə. AR CPM-nin 242.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, əldə edilmiş (mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxud hər hansı şəxsə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və ya sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə, müstəntiq axtarış apara bilər.

CPM-nin 242.3-cü maddəsində isə göstərilir ki, toplanmış sübutlarla və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları ilə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və sənədlərin kimdə və harada olması müəyyən edildikdə müstəntiq həmin əşya və sənədləri götürə bilər.

R.İ. Qasimov qeyd edir ki, “istintaq hərəkəti kimi götürmə də axtarışın aparılması əsaslarına uyğun qaydada həyata keçirilir. Götürmənin axtarışdan fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, götürmə zamanı götürüləcək əşya və sənədlərin əlamətləri harada və kimdə saxlanıldığı əvvəlcədən istintaqa dəqiq bəlli olur və bu hallar götürmə haqqında qərarda göstərilir” [11, s.728].

A.M. Mahmudov və B.Ə. Əliyev yazırlar: “axtarış – cinayətlərin istintaqı prosesində cinayət alət və vasitələrin, habelə, şəxslərin, predmetlərin və sairə aşkar edilməsi məqsədilə, məcburi qaydada aparılan müstəqil istintaq hərəkətidir” [2,s.72-81].

Müəlliflər, “axtarışın vəzifələri sırasında aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd edirlər;

- sübut - əhəmiyyəti kəsb edən predmetlərin axtarılması və götürülməsi; axtarışda olan şəxsin, həmçinin onu xarakterizə edən və axtarışını asanlaşdıran materialların aşkar edilməsi;
- maddi ziyanın ödənilməsi və mümkün müsadirəni təmin etmək məqsədi ilə əşyaların aşkar edilməsi; mülki dövrüyədən çıxarılmış və müvafiq icazəsi olmadan saxlanılan predmetlərin götürülməsi[2, s.93;15,123-232].

N. Həsənov, axtarılan predmetlərin növlərindən asılı olaraq, axtarışın vəzifələrinin də müxtəlif olduğunu qeyd edərək, axtarışın bilavasitə vəzifələrinə aid edir:

- maddi sübutların axtarılması;
- təqsirləndirilən (şübhə edilən) şəxsin axtarılması;
- aşkar edilmiş predmetləri eyniləşdirmək üçün onların fərdi əlamətlərinin göstərilməsi;
- aşkara çıxarılmış şəxslər barəsində zəruri məlumatların toplanması;
- maddi ziyanın ödənilməsini təmin edəcək əmlakın aşkar olunması;

- axtarılan predmetlərin gizlədildiyi yerin aşkar edilməsi;
- təqsirləndirilən şəxsin axtarılması və onun axtarışını asanlaşdırma biləcək materialların toplanması;

- əmlak müsadirəsini təmin edəcək əmlakın tapılması və götürülməsi [3, s.290-291].

D.N. Lozovski axtarışın ekstremist xarakterli cinayətlərə dair işlər üzrə əsas istintaq hərəkətlərindən, cinayət işi üzrə sübutların toplanmasının əsas vasitələrindən biri olduğunu qeyd edir [4, s.267].

Ekstremist yönümlü cinayətlərə dair işlərdə axtarış, ümumilikdə kriminalistik ədəbiyyatda işlənilib hazırlanmış tövsiyələrə uyğun olaraq, həyata keçirilir [8,s.45-76; 15,23-45]. Eyni zamanda, nəzərdən keçirilən cinayətlərə dair işlərdə axtarışın bir sıra təşkilati-taktiki xüsusiyyətlərlə səciyyələndiyi də qeyd olunmalıdır. Belə ki, axtarış gedişində konkret şəxslərin ekstremist fəaliyyətdə rolu müəyyən oluna bilər. Bundan başqa, axtarış nəticələri nəzərdən keçirilən kateqoriyalı işlər üzrə mühüm sübutlar qismində çıxış etməklə yanaşı, həm də artıq mövcud olan fərziyyələrin təsdiqi və ya inkarının mühüm vasitəsinə çevrilə, yeni ehtimalların irəli sürülməsinə və yoxlanılmasına imkan verə bilər [13, s.177].

N. Həsənov, düzgün olaraq qeyd edir ki, “axtarışın müvəffəqiyyəti axtarışa hazırlıqdan və onun planlaşdırılmasından çox asılıdır. Ona görə də, axtarışa ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Axtarışa hazırlıq özündə kompleks tədbirləri birləşdirir: axtarış aparılacaq obyektlərin və axtarışın məqsədinin müəyyən edilməsi; axtarış iştirakçılarının dairəsinin, eləcə də onların vəzifələrinin müəyyən edilməsi; axtarış zamanı istifadə ediləcək zəruri elmi-texniki vasitələrin hazırlanması; axtarış planının tərtib edilməsi; axtarış zamanı hansı taktiki üsullardan istifadə ediləcəyinin müəyyənləşdirilməsi” [3 s.291-292].

Nəzərdən keçirilən kateqoriyalı işlər üzrə axtarış gedişində aşağıdakıların üzə çıxarılması və götürülməsi cinayətin uğurlu istintaqı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- ekstremist məzmunlu ədəbiyyat (kitablar, jurnallar, vərəqələr və s.);

- ekstremist qurumun üzvləri və strukturu, ekstremist fəaliyyətin ayrı-ayrı epizodları haqqında məlumatların əks olunduğu dəftərlər, qeyd kitabçaları və s.;

- yeni üzvlərin ekstremist quruma cəlb edilməsi, təbliğat və təşviqat işinin aparılması üzrə təlimatlar;

- şəxsin müəyyən tip ekstremist ideologiyaya üstünlük verdiyini göstərən predmetlər və sənədlər (millətçi və radikal-dini materiallar, bayraqlar, emblemlər, geyim predmetləri və s.), ekstremist xarakterli ideoloji və öyrədici (təlimatverici) ədəbiyyat, irqi, milli, dini, siyasi və digər sosial nifrət və düşmənçilik motivləri üzrə cinayətlərin törədilməsini göstərən video yazılar və fotosəkillər;

- cinayətlərə hazırlığı, ekstremist aksiyaların planlaşdırılmasını göstərən sənədlər (planlar, sxemlər, rolların paylanması, yazışmalar, bildirişlər, cinayətin törədildiyi yerlərin fotosəkilləri, sxemləri və s.), o cümlədən texniki daşıyıcılarda (kompüterlərdə, fleş-kartlarda, mobil telefonlarda və smartfonlarda, rəqəmsal və digər foto və videotexniki vasitələrdə və s.) elektron formada olan sənədlər;

- üzərində qeydlər edilmiş yaşayış məntəqələrinin topoqrafik xəritələri (məsələn, təhsil müəssisələrinin dislokasiyası);

- ictimai təşkilatların və dövlət qurumlarının binalarının planları (sxemləri);

- xidməti vəsiqələr (məsələn, müəyyən bir qəzetin və ya dini qurumun əməkdaşı olması haqqında vəsiqə);

- ekstremist fəaliyyətin təbliği, ekstremist ideologiyanın yayılması zamanı istifadə olunan kompüter avadanlığı, informasiyanın elektron daşıyıcıları;

- ekstremist ədəbiyyatın və materialların hazırlanması üçün istifadə olunmuş poliqrafik texnika;

- silah (odlu, soyuq, o cümlədən atıcı, qaz, pnevmatik), döyüş sursatı, partlayıcı qurğu və maddələr, partlayıcı qurğuların hazırlanması və quraşdırılmasında istifadə edilə bilən materiallar, vasitələr, alətlər və mexanizmlər, yandırıcı və partladıcı qurğuların sxemləri, çertyojları, şəkilləri;

- silah qismində istifadə olunan predmetlər (zəncir, ağac, metal boru və s.);

- cinayətlərin törədilməsi və ya gizlədilməsi, kriminal fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi gedişində istifadə oluna bilən texniki vasitələr, avadanlıqlar və qurğular, rabitə vasitələri;
- təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxslərin geyindiği paltar, baş geyimləri, ayaqqabı, özləri ilə daşdığı predmetlər (çanta, paketlər və s.), bioloji mənşəli izlər (qan, tüpürçək, tər, sidik və s.);
- termik təsir izləri, cinayət alətinin qoyduğu zədələnmə izləri;
- müəyyən qrupların və ya təşkilatların fəaliyyətinin, o cümlədən xaricdən maliyyələşdirilməsini göstərən sənədlər, ekstremist fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutula bilən kredit kartları, pul vəsaitləri və sair;
- ekstremist fəaliyyətdə şübhəli bilinən (təqsirləndirilən) şəxslərin səfərləri və yerdəyişmələri haqqında məlumatların əks olunduğu sənədlər [13 s.180-182; 6, s.3].

Ekstremist xarakterli cinayətlərin bir çox hallarda mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən törədilməsi müstəntiq qarşısında axtarışın planlaşdırılması və keçirilməsi zamanı ənənəvilərlə yanaşı, bir sıra digər vəzifələr də qoyur. Onların sırasında axtarışın gedişində sübutedici və istiqamətverici yeni informasiyanın alınmasına və mövcud olanların yoxlanılmasına imkan verən aşağıdakı sənədlərin və ya digər xarakterli materialların aşkar edilərək götürülməsini xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- müəyyən şəxsin ekstremist cinayətkar quruma aid olması faktını, belə təşkilatın tərkibində onun rolunu və kriminal funksiyalarını göstərən informasiyanı özündə daşıyan sənədlər;
- ekstremist qurumun say tərkibi, ayrı-ayrı üzvlərin şəxsiyyəti barədə məlumatları əks etdirən sənədlər, digər informasiya daşıyıcıları;
- konkret şəxsin və ya bütövlükdə cinayətkar qurumun müəyyən regionda, istərsə də ölkənin başqa regionlarında törədilmiş ekstremist xarakterli digər cinayətlərə aidiyyətini göstərən sənədlər [16, s.178-179].

Mütəşəkkil cinayətkar qurumların liderlərinin və digər aktiv iştirakçılarının özlərinin «xüsusi missiyanın» daşıyıcısı hesab etməsi; özləri haqqında mövcud hakimiyyətin «qurbanı», siyasi repressiyalara, başqa cür düşüncəyə görə təqiblərə məruz qalan «qurban» haqqında təsəvvürləri formalaşdırmağa cəhd etmələri; belə qurumların sırası iştirakçılarının, habelə aktiv üzvlərinin ifadələrinin qeyri-sabitliyi, ifadələri tez-tez dəyişməyə, cinayətdə öz rolunu azaltmağa meyillilikləri və s. kimi amillər bu növ cinayətlər üzrə istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı aşağıdakı ümumi təşkilati-taktiki şərtlərin təmini zəruriliyini şərtləndirir:

1) sübutedici informasiyanın verbal, maddi-fiksə və ya kompleks əksinə istiqamətlənmiş istintaq hərəkətlərinin aparılmasına mükəmməl hazırlıq;

2) şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, zərərçəkənin, şahidin dindirilməsinin psixoloji cəhətdən təmin edilməsi, zəruri hallarda – dindirməyə hazırlıq və aparılması zamanı mütəxəssis-psixoloqun iştirakı ilə əlavə dəqiqləşdirici, detallaşdırıcı, yoxlama xarakterli sualların əvvəlcədən formulə edilməsi: a) cinayətin subyektlərinin psixoloji-kriminalistik portretinin tərtib edilməsi; b) psixofizioloji tədqiqat metodlarının tətbiqi – digər istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı məsləhət xarakterli kömək göstərilməsi üçün mütəxəssis-psixoloqun cəlb edilməsi; c) bu kateqoriyalı işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təyini əsaslarının genişləndirilməsi;

3) linqvistik, filologiya, fəlsəfə, tarix, dinşünaslıq, siyasətşünaslıq, yüksək texnologiyalar və s. kimi xüsusi bilik sahələrindən daha geniş şəkildə istifadə edilməsi;

4) istintaq hərəkətlərinin gedişinin və nəticələrinin qeydə alınmasının ən müxtəlif formalarından və vasitələrindən istifadə;

5) rabitə vasitələri və kompüter texnikasının, audio və video faylların məzmununun, telekommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə ötürülən informasiyanın analizi və hərtərəfli öyrənilməsi və bu əsasda əldə olunan məlumatlardan dindirmə, habelə digər istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsində istiqamətverici keyfiyyətdə istifadə edilməsi;

6) zərərçəkənlər və şahidlərlə yanaşı, istintaqla əməkdaşlıq yolunu tutmuş şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin də təhlükəsizliyinin təmini və sair [17, s. 348].

Nəticə. Təcrübə göstərir ki, ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqı zamanı başlanğıc mərhələdə istintaq hərəkətlərinə hadisə yerində baxış, dindirmə, axtarış, götürmə və s. aid edilir.

Qeyd olunan istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsində bəzi taktiki xüsusiyyətlər nəzərdən keçirilib:

1. Hadisə yerinə baxış: - digər istintaq hərəkətləri ilə müqayisədə daha çox dərəcədə maddi izlərin aşkarlanmasına, toplanmasına və tədqiqinə istiqamət verir.

2. Dindirmə: - verbal informasiyanın əldə edilməsi, dindirilən şəxsdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatların alınması və onların düzgün rəsmiləşdirilməsində ən mürəkkəb istintaq hərəkətidir.

3. Axtarış və götürmə: - ekstremist xarakterli cinayətlərin çox vaxt mütəşəkkil cinayətqarurumlar tərəfindən törədilməsi müstəntiq qarşısında axtarışın planlaşdırılması və keçirilməsi zamanı bir sıra vəzifələr qoyur. Axtarışın gedişində sübutedici və istiqamətverici informasiyanın alınmasına imkan verən aşağıdakı sənədlərin aşkar edilərək götürülməsini qeyd etmək olar:

- müəyyən şəxsin ekstremist cinayətqaruruma aid olması faktını, belə təşkilatın tərkibində onun rolunu və kriminal funksiyalarını göstərən informasiyanı özündə daşıyan sənədlər;

- ekstremist qurumun say tərkibi, ayrı-ayrı üzvlərin şəxsiyyəti barədə məlumatları əks etdirən sənədlər, digər informasiya daşıyıcıları;

- konkret şəxsin və ya bütövlükdə cinayətqarurumun müəyyən regionda, istərsə də ölkənin başqa regionlarında törədilmiş ekstremist xarakterli digər cinayətlərə aidliyini göstərən sənədlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Yaqublu O. Mənzil oğurluğu ilə bağlı cinayətlər üzrə hadisə yerinin baxışı istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi nəticəsində cinayətqarurumun şəxsiyyəti haqqında məlumatın toplanmasının taktiki xüsusiyyətləri// Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2014, №60, s.111-118.
2. Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. Kriminalistika: sxemlər, şərhlər, terminlər (tədris-metodik vəsait). Bakı: Qanun, 2003.
3. Kriminalistika. Dərslik. V.Ə.Əliyevin məsul redaktorluğu ilə. Bakı: Qanun, 2010.
4. Лозовский Д.Н. Отдельные аспекты производства следственных действий по уголовным делам экстремистской направленности//Вестник АГУ. Выпуск. 3(163). 2015, с.266-267.
5. Бычков В.В. Особенности производства осмотра при расследовании преступлений экстремистской направленности//Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. Сб.н.тр. М., 2014. Вып.2.
6. Бычков В.В. Особенности производства отдельных следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера//Воронежские криминалистические чтения. 2018. №3(201).
7. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора юридических наук. Киев, 1997, с.29.
8. Rzayeva G.A. Yalançı sahibkarlıq cinayətlərinin istintaqının kriminalistik metodikasının bəzi problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014, s.21.
9. Алгозин И.И. Особенности допроса потерпевших по делам о причинении вреда здоровью по мотиву политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы//Правовые основы противодействия экстремистской деятельности. Мат.Всероссийской научно-практ. конфр. Тюмень, 2011, с.58-59
10. Бычков В.В. Тактика допроса при расследовании преступлений экстремистской направленности//Вестник Академии следственного комитета РФ. 2015. №4.
11. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası/ С.Н.Мөvsumovun, В.С. Кərimovun və Ə.Н. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı, 2016.
12. Романов А.И. Первоначальный этап расследования уголовных дел об организации преступного сообщества: Диссерт...к.ю.н. М., 2003.
13. Еремин Д.Н. Методика расследования преступлений, связанных с потилическим экстремизмом: на материалах Северо-Кавказского региона. Дисс...к.ю.н. Калининград, 2015.

14. Аристархова Т.А. Криминалистическая характеристика и совершенствование методики расследования преступлений против прав и законных интересов человека и гражданина, совершенных по экстремистским мотивам. Дисс.. к.ю.н. Тула, 2015.
15. Лозовский Д.Н. Отдельные аспекты производства следственных действий по уголовным делам экстремистской направленности//Вестник АГУ. Выпуск. 3(163). 2015, с.266-267.
16. Луценко О.А. Обыск и выемка. Процессуальный порядок, тактика и доказательственное значение. Ростов-на-Дону, 2005.
17. Кулешов Р.В. Теоретико-методологические основы раскрытия и расследования преступлений в сфере экстремистской и террористической деятельности. Дисс...докт. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2017.

REFERENCES

1. Yaqublu O. Menzil oqurluqu ile baqli cinayətlar uzra hadisa yerina baxishi hereketin hayata kechirilmesi cinayətkarin shaxsiyyati haqqında melumatın toplanmasının taktiki xususiyyatları// Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2014, 60, s.111-118.
2. Mahmudov A.M., Aliyev B.A. Kriminalistika: sxemler, sherhler, terminler (tədris-metodik vasitə). Bakı: Qanun, 2003.
3. Kriminalistika. Dərslik. B.A.Aliyevin məsul redaktorluğu ilə. Bakı: Qanun, 2010.
4. Lozovski D.N. Otdelnix aspekti proizvodsta sledstvennix deystvii po uqolovnim delam ekstremistkoi napravlenosti//Vestnik AQUAGY. Birusk. 3(163). 2015, s.266-267.
5. Bichkov V.V. Osobennosti proizvodstva osmotra pri rassledovanii prestuplenii ekstremistkoi napravlenosti //Rassledovanie prestuplenii: problem i puti ix resheniya. Sb.n.tr. M., 2014. Birusk.2.
6. Bichkov V.V. Osobennosti proizvodstva otdelnix sledstvennix deystvii pri rassledovanii prestuplenii ekstremiststskogo xaraktere// Voronejskie kriminalisticheskie chteniya. 2018. №3(201).
7. Suleymanov D.I. Konseptualnie osnovi ispolzovaniya informatsiya pri raskritii prestuplenii Avtoreferat dissertatsii na sosiskanie nauchnoy stepeni doktora yuridicheskix nauk. Kiev, 1997, c.29.
8. Rzayeva G.A. Yalanchi sahibkarliq cinayətlərinin istintaqının kriminalistik metodikasının bezi problemləri. Huquq uzre felsefe doktoru elmi derecesi əlmaq uchun təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014, s.21.
9. Alqozin I.I. Osobennosti doprosa poterpevshix po delami o prichenenii vreda zdorovyu po motivu politicheskoy, ideoloqichekoy, rasovoy, natsionalnoy ili reliqiosnoy nenavisti ili vraydi libo po motivam nenavisti ili vraydi v otnoshenii kakoy-libo sosialnoy qruppi//Pravovie osnovi protivodeystviya ekstremicheskoy deyatelnosti. Mat.Vserossiiskoy nauchno-prakt. konfrans. Tyumen, 2011, s.58-59.
10. Bichkov V.V. Taktika dopros pri rassledovanii prestupleniy ekstremistskoy napravlenosti //Vestnik Akademii sledstvennoqo komiteta RF . 2015. №4.
11. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası/ C.H.Movsumovun, B.C. Karimovun və A.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı, 2016.
12. Romanov A.I. Pervonachalniy etap rassledovaniya uqolovnix del ob orqanizatsii prestupnoqo soobshesva: Dissert...k.yu.n. M., 2003.
13. Eremin D.N. Metodika rassledovaniya prestupleniy svyazannix s politicheskim ekstremizmom: na materialax Severo-Kafkazskogo regiona. Dissert...k.yu.n. Kalininqrads, 2015.
14. Aristarxova T.A. Kriminalisticheskaya xarakteristika i sovershenstvovanie metodiki rassledovaniya prestupleniy protiv prav i zakonnix interessov cheloveka i qrajdaniina, sovershennix po ekstremistskim motuvam. Dissert...k.yu.n. Tula, 2015.
15. Lozovskiy D.N. Otdelnie aspekti proizvodstva sledstvennix deystviy po uqolovnim delam ekstremistkoy napravlenosti //Vestnik AQU. Vipusk. 3(163). 2015, s.266-267.
16. Lusenko O.A. Obisk i viemka. Prosessualniy poryadok, taktika i dokazatelstvennoe zanachenie. Rostov-na Donu, 2005.
17. Kuleshov R.V. Teoritiko-metodoloqichekie osnovi raskritiya I rassledovaniya prestupleniy v sfere ekstremistikoy i terroriticheskoy deyatelnosti Diss...dokt. yurid. nauk. Rostov-na Donu, 2017.

**ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ
РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТСКОГО ХАРАКТЕРА**

Гурбан Т.А.

В статье рассмотрены особенности проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера. Рассмотрены тактические особенности проведения следственных действий, направленных на соби́рание и использование материально отображаемой доказательственной и иной криминалистически значимой информации. Проанализированы специфика и особенности производства таких следственных действий, как осмотр места происшествия, обыск, допрос.

Ключевые слова: преступления экстремистского характера, следственные действия, тактические особенности, осмотр места происшествия, обыск, допрос.

**FEATURES OF CARRING OUT SEPARATE INVESTIGATIVE ACTIONS IN THE
INVESTIGATION OF EXTREMIST NATURE CRIMES**

Gurban T.A.

The article researches the issues of peculiarities of performing certain fact-finding activities in the investigation of extremist crimes nature. Examine the tactical features of carrying out of investigatory actions directed on collecting and use of the material displayed evidence and other relevant forensic information. Specifications and features of production of investigative actions such as the examination of the scene, questioning and a search, are analyzed in the article.

Keywords: crimes of an extremist nature, investigations, tactical features, the examination of the scene, the interrogation, the search.

Rəyçi: *h.e.d., dos. A.X. Rüstəmzadə*

Müəllif haqqında məlumat

Soyadı, adı, atasının adı	İş yeri	Vəzifəsi, elmi dərəcəsi, elmi adı	Əlaqə
Qurban Tamerlan Abdulqafur oğlu	AR Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi	Dissertant	tamernotariat@gmail.com (+994) 055 -220-45-80